

6. témakör: A jelentésváltozások alaptípusai; az érintkezésen alapuló (metonimikus és szinekdochés) névátvitel fogalma és főbb típusai; a polisziémia fogalma és szerepe a jelentésbővülésben/jentésszűkülésben

vagy

Feladat: „urdung”

1. A jelentésváltozás négy alaptípusa

- a jelentésváltozás = hangalak és jelentés viszonyának változása
- a változás során a hangalak és a jelentés változhat együtt vagy egyszerre csak az egyik (ha nincs változás, akkor egyik sem)
- 4 fő típus:

	alak		jelentés		példa
	marad	változik	marad	változik	
1.	+		+		<i>ködmön</i> > ua.
2.		+	+		<i>fel</i> > <i>fel</i> ~ <i>föl</i>
3.	+			+	<i>körte</i> 'gyümölcs' > <i>körte</i> 'villanykörte'
4.		+		+	<i>vásárnap</i> 'a vásártartás napja' > <i>vasárnap</i> 'a szombat és a hétfő közötti nap'

- vagyis alak és jelentés nincs egymáshoz kötve a változásban:
  - együtt maradhatnak változatlanul (1)
  - a változó alaknak maradhat ugyanaz vagy hasonló a jelentése (2)
  - változhat a jelentés alaki módosulás nélkül (3)
  - változhat egyszerre alak és jelentés is (4)
- alak és jelentés viszonyából vezethetők le a különféle szemantikai kategóriák:

alak \ jelentés	egyjelentésű	hasonló jelentésű	különböző jelentésű
	egyalakú, egyjelentésű	többjelentésű (polisziém)	azonos alakú (homonim)
egyalakú			
hasonló alakú	alakváltozat 	jelentésmegoszlás 	jelentésselkülönülés
különböző alakú	rokonértelmű (szinonim) 	mezőösszefüggés 	független szavak

2. Az érintkezésen alapuló (metonimikus és szinekdochés) névátvitel fogalma és főbb típusai

- névátvitel: az a jelentésváltozás, amelyben két dolog (jelölt) között meglévő közös/hasonló jelentésjegyek alapján az egyiknek a nevét átvisszük a másikra (ez a polisziémia legfőbb forrása)
- a jelöltek közti hasonlóságon alapuló névátvitel = metafora (*fül* 'hallószerv' > edény fogantyúja)

- a jelöltek közti érintkezésen alapuló névátvitel = metonímia (minden, ami nem metafora)
- a nem hasonlóságon alapuló névátvitel összefoglaló néven = érintkezésen alapuló átvitelek
- az érintkezésen alapulók közül **metonímiáknak** nevezzük a következő érintkezéseket:
  - hely- és térbeli: *a ruha ujja; hitt az ember és mend ő háza*
  - időbeli: *már a középkor ismerte; a 20. század nagy és félelmetes újdonságokat hozott létre*
  - anyagbeli: *vasra ver 'megbilincsel'*
  - ok-okozati: *borzad 'égnek mered (szőr, haj)' > 'iszonyodik'*
  - előzmény-következmény: *pirul (miatta) 'szégyenében pirossá válik' > 'szégyenkezik'*
- nem metonímiák, hanem **szinekdochék** a következő érintkezések:
  - rész-egész :
    - rész helyett egész: *ablak 'nyílás a világosság bebocsátására' > 'ablaküveg'*
    - egész helyett rész: *kályha 'kályhacsempe' (A kemencéhez kellett úgy kályha hatvan)> 'cserépből készült fűtőberendezés'; lélek, fő 'ember' (A falu lakossága kétszáz fő; Egy lélek sincs itthon)*
    - több rész megnevezése helyettesíti az egészet: *összehordott hetet-havat / tücsköt-bogarat 'válogatás nélkül mindenfélét'; fúr-farag 'ezermesterkedik, szerszámmal dolgozik'*
  - nem-faj: *hegy leve 'bor' (a bor fajnevet a lé nemnév helyettesíti)*

3. A poliszémia fogalma és szerepe a jelentésbővülésben/jelentésszűkülésben

- poliszémia = többjelentésűség
- többjelentésű szó = az a szó, amelynek több, egymással összefüggő jelentése van
- a jelentés terjedelme két irányban változhat:
  - jelentésbővülés: az alapjelentéshez képest az új jelentés a dolgok nagyobb körére terjed ki, pl.: *halászik 'halat vízből kifog' > 'bármely tárgyat bárholnan kiszed' > 'vkit/vmit igyekszik megszerezni/elérni'*
    - a jövevényszóknál az motiválja a poliszémiát, hogy bizonytalan a jelentése, pl. szláv eredetű *kalapács 'kaszaverő szerszám' > 'mindenféle kalapáló eszköz'*
  - jelentésszűkülés: az alapjelentéshez képest az új jelentés a dolgok kisebb körére terjed ki, olykor az eredeti jelentés kihullik a poliszémiából, pl.: *patika 'raktár' > 'gyógynövénybolt, gyógyszertár'*
    - jövevényszóknál, pl.: török *barom 'általános vagyon' > 'jószág, szarvasmarha (az állattenyésztő életmód jellegzetes vagyontárgya)'*
    - csoportnyelvben specializáció, szakmai szó, pl.: katonaság: *gyalogos 'aki gyalog jár' > 'gyalogos katona'*